
NEDEN COĞRAFYA ÖĞRENİYORUZ?

We are we learning geography

Yrd.Doç.Dr.Mustafa Girgin*

Özet :

Bu yazı; ilk, orta ve yüksek öğretim programlarındaki coğrafya dersleri içeriklerinin incelenmesiyle şekillendi. Dikkati çeken bazı konular hakkında başından beri coğrafyacıların görüşlerine başvuruluyordu. Öğretmenlere, verimli bir ders için eksik olan şeyin ne olduğu soruluyor ve coğrafya öğrencileriyle bu alanı seçmelerinin nedenleri ve umduklarını bulup bulamadıkları tartışılıyordu. Marmara Depreminin yaralarının sarılmaya çalışıldığı o günlerde, bilim adamları bir taraftan halkımıza depremi anlatıyor diğer taraftan da, bu işin çok yönlü olduğu ve düzenlenen toplantılarda coğrafyacıların da bulunması gerektiği söyleniyordu.

Abstract :

Conditions that made this study necessary were shaped after a careful rerearch on the themes of geography courses in primary secondary and high schools. Opinions of the scientists of geography were taken on certain points repeatedly. The teachers were asked on what is missing for an effective course and students of geography were discussed with on the reasons why they preferred this department and if they found out what they expected. In those days when there were efforts to minimize the bad effects of Marmara Earthquake, scientists were trying to enlighten people on the earthquake on the one side and on the other hand it was point-

---

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Erzurum.

ed out that this was a multi-dimensional phenomenon and scientists of geography should be included in the meetings on the subject in question.

NEDEN COĞRAFYA ÖĞRENIYORUZ?

We are we learning geography

GIRIŞ

Depremin sıkça konuşulduğu bu yılın başlarına gelindiğinde gündelik bir gazetede ve aylık popüler bir dergide yayınlanma girişimi sonuçsuz kalan bu yazı, her şeye rağmen bir coğrafya dergisine kabul edilebilir mi? düşüncesiyle editöre teslim edildi. Editör tarafından hakeme gönderildiğinde, hedef kitlenin coğrafyacılar olmadığı belirtilmediğinden bu eksiklik, hemen göze çarptı. Şu da bir gerçek ki; her düzeyden okul programında yürütülen derslerin planlanması ve uygulanması daha kapsamlı bir çalışmayla yapılabilir. Böylece, coğrafya derslerinin bölge ve yörelere göre değişen ana ve yardımcı noktaları belirlenerek bir program oluşturulması yerinde olacaktır. Örneğin; Akdeniz Bölgesi için turizm ana nokta, tarım yardımcı nokta, İç Anadolu Bölgesi için ana nokta sanayi, yardımcı nokta tarım olabilir. İlköğretimden yüksek öğretime kadar hedefleri tutturamayan bir program; politik, ekonomik, bilimsel ve teknolojik engellerle karşılaşır ve halkın desteğini de alamazsa, organizasyonla ilgili sorunlar öne çıkar.

Bu yazıda, okullarda yürüttüğümüz coğrafya öğretiminin; eski sorunların bilinen çözüm yollarını tanıtmaktan öteye, problemleri önceden görmeyi sağlayan coğrafyanın kendine özgü hedeflerinden uzaklaşmanın nasıl sonuçlanacağı sorgulanmaktadır.

İlköğretim Okullarında yürütülmekte olan Sosyal bilgiler programı üzerindeki en son değişiklik 2000 yılında yapılmıştır (MEB, 2000:7-18). Bu programın yaklaşık üçte birini oluşturan Coğrafya üniteleri, işlenmeden önce, Coğrafya üst başlığı altında; 1- Coğrafyanın Konusu ve 2- Coğrafya Öğrenmenin Gerekliği, alt başlıkları sıralanmıştır. Geçmiş yıllarda uygulanan programlarda buna benzer bir bakış bulunmakla birlikte, genel ve özel amaçlar kapsamında ele alınan bir hedef bütünlüğü içindeydi. Gelenen bu noktada altıncı sınıftan itibaren Coğrafya öğrenmenin gerekliliği üzerinde durulması gelecek için ümit vericidir.

İnsanın yüksek öğrenime kadar geçen sürede çeşitli düzeylerde olmak üzere on bin saatten fazla zamanı okullarda ve kurs programlarında geçmektedir. Bu eğitim sosyo-ekonomik yapıya göre değişmekle birlikte, toplumsal düzenin en önemli belirleyicilerindedir. Dolayısıyla eğitimde arzu edilen hedeflerin gerçekleşmesi; etkili, güçlü ve yenilenen yapıdaki özgün koşullarla mümkündür. Fakat geriye dönüp baktığımızda, nedense herkesin eğitimden şikayetçi olduğunu görüyoruz. Araştırma sonuçları, belirlenen ortak sorunları iyileştirme görevinin yönetimin temel görevlerinden olmasına rağmen eğitimde özelleşmeye geçmiş ülkelerde bile, bir türlü çözilemeyen dengesizlikler (Sagan, 1999:343) fırsat eşitliğini engellemektedir. Okullaşma oranının yüksek olduğu batı ülkelerinde, istediği eğitimi alma şansını yakalamış olanların sayısı henüz arzu edilenin çok gerisindedir. İnsanlar meslek seçerken genellikle istedikleri yönden farklı olarak başka faktörlerin etkisinde kalırlar. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, belli dönemlerde öne çıkmış olan bazı meslekler, sonraları önemini yitirip gözden düşebiliyor. Nerede olursa olsun eğitimin temel amaçlarından biri etkin vatandaş yetiştirmek (Barth-Demirtaş, 1997:2) olduğundan, ilk ve ortaöğretim programları; hayatın sırları, ve deneyimlerin yanı sıra geçmişte göz ardı edilen fikirleri de yansıtmalıdır.

İnsanlık tarihinde öne çıkmış olan insan-doğa ilişkisini uygun ve anlaşılabilir düzeylere indirme, tüm öğretim programları ve bilimlerin evrensel olan ortak özellikleridir. Bu çerçevede, ilköğretimin ilk yılından itibaren, insanlar yaşadıkları yer hakkında birçok şey öğrenirler. Bunlar, günlük yaşam etkinliklerini belirleyen ve hayatı kolaylaştıran bilgilerdir. İşler yolunda gittiğinde derste kazandıklarımız dışarıda da büyük bir rahatlık sağlar. Ancak ders kitaplarındaki bu bilgiler işlev kazanamazsa, toplumsal iletişimde birtakım sıkıntılara yol açarak, hedefleri sadece sınav kazanmak ve bir üst programa geçmek olan insanlarda bir araç olarak kalır. M. Sorre'un dediği gibi (Savard, 1976:226), "coğrafi hayal gücü bir araç olmanın ötesinde, coğrafi imajların oluşturulmasında öğretmenlerin ustaca sorgulamaları sayesinde aynı zamanda bir amaçtır". Böylelikle okullarda gelişecek coğrafya kültürü, sivil toplum organizasyonlarıyla, popüler bilimi sokaklara kadar indirebilir.

NEDEN COĞRAFYA ÖĞRENTİYORUZ?

Eskiçağdan beri birçok bilimin doğuşunu, kendi egemenliğini sınırlama pahasına yaşayan coğrafya; klasik dönemden postmodern yaklaşımlara ka-

dar, kendini sürekli yenilemiştir. Bir yanda, onun toplumsallaşamadığı ve halk desteğini kaybettiğini ileri sürenler, diğer yanda dünyayla ilgili sorunların çözümünün artık mühendislik işi olduğunu savunanlar, hep birlikte: yeni coğrafi keşiflerin artık evrenin derinliklerinde olması gerektiğini (Şengör, 1999:41) söylemeye başladılar. Böyle bir ortamda, insanın aklına şu soru geliyor: Neden Coğrafya öğreniyoruz?

Doğal ve toplumsal tüm kurumlarla çatışmayan yeni fikirler üretmek gelecekte nasıl bir ülkede yaşayacağımızın göstergesidir. Kuşkusuz üretilen fikirlerin zaman ve mekanda yayılması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Elde ettiğimiz bulguların bilim çevrelerinde tartışılması ve hayatımızın değişik kesimlerinde karşımıza çıkması, refah yolunda atmamız gereken adımların başında geliyor. Bu haliyle yayınlanan coğrafi çalışmaların sayısının yetersizliği umduğumuz fonksiyonları yaratmaktan çok uzak görünüyor. Zaman içinde artan arazi etüdlerini ve problemlerin çözümünde üzerine düşen görevleri yerine getiren coğrafyacılar kendi varlıklarının en büyük alt yapısını oluşturan halkın, gönlünü kazanarak bilim dünyasında eski gücünü hissettirecektir. A.B.D'nde yayınlanan bir rapor gelecek beş yıl içinde ilköğretim seviyesindeki okullarda coğrafyanın öneminin artacağı ileri sürülmektedir. Bu önemi vurgulayan diğer bir düşünce, bir sanat kongresi tarafından, titiz ve dikkatli çizim yapabilmek için coğrafi bilginin gerekliliği üzerinde duruluyordu (Digest-Haas, 1989:2).

Dünya ekosistemi canlı, dinamik ve açık bir sistemdir. Bu sistem içinde canlıların yaşayabileceği bölgelerin sınırı sanılanın aksine oldukça gevşektir. Yaşam bakımından olağanüstü koşullar bir tarafa bırakılırsa, insanın faaliyetleri için genellikle, eksi 70 C derece ile artı 50 C derece arasında oldukça geniş teorik bir sınır vardır. Böyle büyük bir hayat alanı ve buraların kendine özgü coğrafi donanımı; farklı kültür çevrelerini ve etkinlikleri ortaya çıkarmıştır. Zaman zaman kıtlıkların ve afetlerin zora soktuğu bu yaşam biçimleri, tüm insanlığın başka bölge ve ülkelere olan merakını da kıskırtmıştır. Buna rağmen aktif yanardağların etrafında 500 milyon, deprem bölgelerinde iki milyara yakın insanın, bu topraklarda yaşamaktaki ısrarlı tutumu tartışmaya değer bir konudur. Yurtdışına çıkan vatandaşlarımızın sayısının Avrupa'dan az olmasının çoğu kez ekonomik nedenlerden kaynaklandığı sanılır. Bu durumun ilk ve ortaöğretimdeki coğrafya geçmişimizle de ilgili olduğunu söylemek çok iddialı bir şey olmasa gerek. Turistler için egzotik yerlerin çok olduğu yanı başı-

mızdaki Mısır ve çok uzaklarda yerlilerin özgün kültürlerini turistik bir kaynak olarak değerlendiren Avustralya gibi ülkeleri görmek isteğinin ön koşulu, zor koşullara rağmen yaşanan sıra dışı bölgeleri ve halklarının ele alındığı derslerin (Kutuplarda yaşam ve eskimolar gibi) ilköğretimde yapılmış olmasıdır. Meraklıların önündeki en büyük engel ise, dünyanın her köşesini sadece doğal bileşenleriyle ortaya koyan tasvirlerin yapıldığı derslerdir. Fakat bu ülkelerde yaşayan, birbirinden ilginç kültürleri olan toplumların tanıtılması, lise ikinci sınıfta ve sadece "anlatım" yöntemi ve "soru-cevap" etkinliğiyle başarılacak bir iş değildir. Her ülkenin doğal ve beşeri zenginlerinin olduğu kadar kültürlerinin de işleneceği coğrafyadan daha uygun bir ders yok. Öğrencilerin derleyip hazırlayacakları etkinlikler; Malezya, Lüksemburg ve Moldova için bir, Güney Kore için üç, Almanya ve Fransa için iki saat ayırmanın tutarsızlığını bir ölçüde azaltabilir.

Düzeni, kararsızlıkları, kriz ve kaosu önceden görebilmek coğrafi verilerle mümkündür. Ulusal ve uluslararası düzeyde envanter yapan kurumların birikimleri doğanın sistemini ayrıntılı bir şekilde açıklamaya yöneliktir. Ülkemizde iklimle ilgili verileri toplayan meteoroloji istasyonlarının sayısı, gözlem süresi ve dağılımı konunun işlendiği hiçbir ders kitabında yer almamıştır. Yanardağların ve kasırgaların uydulardan gözlenmesi, yukarıdaki sürecin yaşandığı yerlerde daha az kayıp için geliştirilmiş yüksek teknolojilerdir. Aksi halde başından sonuna izleyemediğimiz afetlerin dünyanın her köşesinde nelere yol açtığını belgesellerde görmeye devam edeceğiz.

Mekan coğrafyanın evrensel kavramlarından ve şüphesiz zaman kavramıyla büyüyen bir anlamı vardır. İnsanın ve çevrenin mekansal farklılaşmadaki etkisinin araştırılması coğrafyanın amaçları arasındadır (Tümertekin, 1990:35). Dünyanın her yerinde farklı kültürlerin kullandığı arazi bölümleri farklı biçimlerde örgütlenmiş ve bunların her birinin doğayı algılama geleneklerindeki ayrıntılar büyük farklar doğurabilecek niteliktedir. Başka bölge, ülke hatta kıtalardaki bu ilginç doğal ve beşeri çevreleri algılayabilmek genellikle coğrafyanın mekan boyutunun iyi öğrenilmesine bağlıdır.

Dünyayla ilgili temel bilgileri öğreten programlardan biri de coğrafyadır. Toplam on bir yıl süren öğretimin belli aşamalarında gittikçe artan ve genişleyen bir ünite yapısıyla okul programları öğrencileri hayata ve yükseköğretime hazırlar. Sırasıyla her sınıfın başında varılması istenen hedeflerin öğretmenler tarafından bilinmesi ve o dönemin sonunda gerçekleşenlerin gözlen-

mesi gerekir. Örneğin dördüncü sınıfı bitiren öğrenci; harita, plan ve ölçekler konusunda temel bilgileri almış olmalıdır. Coğrafya derslerinde kullanılan haritalar üç boyutlu öğrenmeyi geliştiren araçlar olarak kabul edilmektedir (Savard, 1976:229). Harita çeşitlerini ve bunların ölçeklerini öğrenmiş olanların çevreyi daha iyi değerlendirmeleri kolaylaşır. Ne yazık ki, bu dersleri iyi öğretilmediğimizi düşünerek aynı konuların biraz genişlemiş halini dokuzuncu sınıfta yeniden ele almak zorunda kalıyoruz. Öğrencilerin coğrafya derslerinde yaşadığı bu kargaşayı sorgulayan Lacoste (1998:102)'a göre, coğrafyaya ilgisizliğin nedeni önceden söylenenlerin tekrarı olması değil, coğrafyanın medyadan ve politikadan daha az etkilenebilmesidir.

Evrensel kavramların hayatın içindeki yerini ve bunları kullanan güçlerin egemenliğini anlamak ve çözmek için coğrafya öğrenmek (Barth-Demirtaş, 1997:4.18); ilk ve ortaöğretim programlarının gözden uzak tuttuğu büyük bir hedefdir. Ölçek, bölge, göç ve sınır gibi kavramların temel özelliği hiçbir sektörün tekelinde olmaması ve onların vizyonlarını belirlemesidir. Bunlardan bölge, coğrafyada en çok ele alınan kavramlardandır. Öğrencilerin deneyimlerinin bir üst aşamaya, genellemelere ve soyut düşüncelere geçişi sağlanamadığı için, Türkiye örneğindeki gibi, bölge; 1941 Türk Coğrafya Kongresinin sınırlarını çizdiği yedi bölge olarak ezberletilmektedir. Oysa, Erol (1996) ve Yiğit' in (1996) Türkiye'nin coğrafi bölgeleri için söylediklerine bakılırsa, bölge sınırlarının yeniden gözden geçirilmesi gerekiyor. Diğer taraftan ekonomik yapının ve merkezi yönetimin belirlediği fonksiyon bölgeleri de vardır. Ama bunların hiçbirinin sınırları diğeriyle çakışmaz. Örneğin bir kargo şirketinin yönetimi yedi bölge değil, daha pratik yapıda yirmi bölgede örgütlenmiştir. Aynı şekilde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünün bölge örgütleri akarsu havzalarına göre yapılmıştır. İster kamu ister özel sektör olsun, daha verimli ve düşük maliyetli bir hizmet için bölge örgütlerinin sınırları değişebilir. Kısaca, sınırları ele almamızın nedeni, onların değişmez olmadığını öğrenmektir. Lise ikinci sınıfta işlenen doğal bölgeler ve yörelerin özellikleri dersinin hedeflerinin gözden geçirilerek, yerşekilleri, iklim, bitki örtüsü ve toprak için ayrı ayrı bölgelere dikkat çekilmelidir. Bu yaklaşım beşeri ve ekonomik coğrafya üniteleri için de uygulanabilir. Böylece sosyo-ekonomik bölgeler ana hatlarıyla belirlenir. Zaten bu tarz bölge ayırmaları çeşitli kurumlar tarafından yapılmıştır.

Dünyaya ait bilgileri organize etmek ve yaymak için coğrafya gereklidir. İnsanlık tarihinin iki koldan yürüdüğünü herkes bilir. Biri bilimin yoludur ve tarihinde yargısız infaz edilen bilim yolcularının sayısı bilinmiyor. Önlerine çıkan, siyasi, ekonomik, kültürel ve teknolojik engellere karşın amaçlarına ulaşmayı bir ölçüde başarmış olanların, hayatımızı kolaylaştıran çalışmalarını unutamayız. Önemli bir kısmının da bugün adlarını hatırlamasak bile, isimsiz kahraman olduklarını biliriz. İkinci yol sanatın yoludur ve hep söylendiği gibi; vücudun damarlarına benzer. Güzel sanatların tüm dallarında ortak hedef hayatı güzelleştirmektir. Tarihöncesi çağlardan, evrenin bilinmeyen en uzak yerlerini izlediğimiz bugünlere gelinceye kadar, coğrafyanın kutsal görevi, başlangıçta dünyanın yeni bölgelerini keşfetmekti. Özgün coğrafyasıyla yeni yerlerin tanıtımını canları pahasına yapanlar tarihe mal olurken, birçoğu gezgin-coğrafyacı olan bu maceracı, gözü kara insanlar dünya coğrafyasında devrim sayılabilecek yeni ufuklar açtılar. İçlerinde askerler, din adamları, gazeteciler ve tüccarlar olmasına rağmen yayınladıkları anı ve gezi notları hâla, popüler coğrafyanın en güzel örnekleridir. Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı öğrencilerine her yıl sorduğumuz sorulardan biri; Strabon gibi coğrafyacılar ile bazı ünlü coğrafya dergileridir. Alınan cevaplar öğrenci tercihlerinin coğrafya sevgisiyle beslenmediğini göstermektedir. Şüphesiz ki, bu sevgi, ilköğretim ikinci kısımda "Coğrafya ve Dünyamız" ünitesinde kurulmaya başlansa, altı yılda bir hayli gelişir ve kariyerine lise diplomasıyla devam edenlerin Coğrafya kültürü ve bilgi birikimi işleri önemli ölçüde kolaylaştırır.

Hayata bakışımızdaki farklı kriterleri görebilmek için coğrafya öğrendiğimizi söylesek fazla ileri gitmiş olmayız. Bu kavram dünya ekosisteminin birbirinden çok uzak bölgelerindeki farklı ortamlarla zenginleşmiştir. Dünyaya ve doğaya ait anlayışların çok değişik boyutlarda olabileceğini gösteren ilginç örnekler herkesin bilgisi dahilindedir. İlk kez 1972'de başlayan Dünya Çevre Konferanslarından birinde (Sao Paulo, 1985), Amazon ormanlarında yaşayan bir kabile reisinin: "Bizi kalkınma adına, refah adına beka düzeyine alçaltamazsınız, bunu istemiyoruz" (TÇSV, 1991:150) şeklindeki konuşmasına kadar, doğayı ve dünyayı algılama biçimlerinin bu derece farklı olduğunu anlayamamıştık. Uzakdoğu'da bir baraj inşaatı yüzünden yönetimle karşı karşıya gelen çevre örgütlerinin başına gelenler (Sachs, 1997:176), çevre adaleti bakımından oldukça önemli gelişmelerdir. Çevre koruma bilincinin kazanılmasına yönelik dersler dördüncü sınıfta başlamaktadır. Ancak, ne var ki, bu ünite-

lerin hepsinde; heyelan gibi önlenmesi teknik birtakım hesaplar gerektiren konular beşinci sınıfta ele alınarak, sanki ilköğretim sonunda öğrenciler doğal afetleri önleme çalışmalarına katılacaklarmış gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu tip bir afetin önlenmesinden çok, onu hazırlayan koşulların gelişmesine yol açmamak daha akılcı olacağından çocuklara, bir yerin doğal yapısının değiştirildiğinde neler olabileceği öğretilmelidir.

Arazi kullanma durumunun yapısal düzenini ortaya koymaya çalışırken, tarihi coğrafyadan da yararlanmak gerekir. Ülkemizin coğrafi tabiatına uygun arazi kullanma biçimlerinin belirlenmesi elimizdeki bulguların geçmişi kadar geriye götürülebilir. Gerçekten Eskiçağ kayıtlarına göre, Anadolu'nun birçok yerinde uyguladığımız tarımsal modeller (Stewig, 1968:55) bugünkünden oldukça farklıydı. Ekolojik-tarımsal üretimin en akılcı yöntem olduğu günümüzde, çiftçilere yönelik yapılan toplantılarda daha fazla üretim çabalarının sürdürülebilir tarımla desteklenmediği takdirde yakın zamanda neleri yitireceğimiz üzerinde durulmaktadır. Bu etkinliklerin başarıya ulaşması için öğretim programlarındaki coğrafya ünitelerinin rolünü iyi kullanmalıyız.

Arazi kullanma durumumuz hakkında elimizdeki en kötü örnek denizlerdir. Akdenizli bir balıkçının gazetelerde yayınlanan demecinde; "yüzlerce teknenin barındığı limanda, her yıl lodosla birlikte araçlarının parçalandığını, fakat yıllardan beri kalıcı bir çözüm bulunamadığını", okumuştuk. Yakın bir geçmişte kıyılarımızda meydana gelen başka büyük kazalar henüz tazeliğini korumaktadır. Sekiz bin kilometreden fazla kıyı uzunluğuna rağmen, bu doğal kaynağı iyi değerlendirdiğimizi söyleyemeyiz. Bir yanda azalan balık potansiyeli ile Karadeniz, plaj turizmine feda edilen Akdeniz kıyıları, karşı komşumuzla sık sık gerginleşen ilişkilerin nedeni Ege Denizi ve diğer yanda deprenselliğini teknik üstünlükleri yüzünden uluslararası bilim komisyonlarıyla ancak su üstüne çıkarabildiğimiz Marmara Denizimiz. Biz, arazi kullanma durumunu yalnızca karada; tarlada-bahçede, şehrin sokaklarında ararsak, denizlerimiz güzel bir panorama olarak üç tarafımızı çevrelemeye devam eder.

Coğrafya, deneyimlere dayanan kararlar alabilmek için vazgeçilemez bilgiler içerir. Bazı sosyal bilim alanlarının benzer amaçlarının olduğu bilinmekle birlikte, toplumsal hafızadaki bilgiler yenilendiği sürece, geleneksel coğrafya anlayışı gelişir ve yaşanan bölgedeki çevresel faktörler algılanabilir. Geçmişteki olaylar karşısındaki tutumumuz unutulmamalı ki, bir zamanlar verilmiş olan kararların nelere mal olduğunu görelim ve yeni sorunları daha erken

teşhis edelim. Doğal ve beşeri çevrenin dördüncü sınıfta işlendiği ilimiz ve bölgemiz ile beşinci sınıftaki yurdumuz ünitelerinde öğrencilerin deneyimlerini artıracakları, en azından her üniteye doğanın ve hayatın temel kavramlarından 4-5 ini öğrenecekleri bir program uygulanmamaktadır. Örneğin "doğal" kavramının anlatıldığı bölümler somut öğelerle sınırlı kalmıştır. İlköğretimin bu döneminde her üniteye soyut konulara da yer verilerek, öğrencinin bir üst düşünceye geçmesini kolaylaştıran etkinliklerle kavramlara dayanan bir öğrenim süreci başlayabilir.

Toplumsal düzeyde yeni merak ve ilgi alanlarını özendiremeyenler, okullarda yürütülen programları genellikle uygulanır bulmadıklarını söylüyorlar. Diğer taraftan program geliştirmeye uğraşanlar, bir önceki müfredatın kapsamında dikkat çekici bir değişiklik yapmanın çoğunlukla zor olduğunda birleşiyorlar. Hiç kuşku yok ki, sürdürmekte olduğumuz programın merak ve ilgi alanlarını kıskırtması gerekir. İlköğretimin ilk kısmında; yaşadığımız yeri, memleketimizi ve dünyayı ana hatlarıyla öğrenerek; doğa ve yurt sevgisi kazanırız. Ortaöğretim yıllarında ise, dünyanın başka bölgeleri ve ülkelerini tartışarak, onlarla iletişimi ve ilginç hayat anlayışlarını tanımalarını özendirerek toplumun diğer insanlarla bir ölçüde bütünleşmesini sağlayabiliriz.

Kutup bölgeleri yüz yıldan fazla bir süredir stratejik önem taşımaktadır. Başlangıçta keşfetme ve merak dürtülerinin yönlendirdiği maceralar zinciri, güçlüklerle ve trajik şekilde kaybedilen bilim adamlarına rağmen, zamanla hedef değiştirerek jeopolitik ve askeri bir boyut kazandı. Ülkelerin bir kısmı buralara ilk ayak basan kaşiflerini, bir kısmı kendilerine yakınlığı, diğer bir kısmı da ekonomik gücünü bahane edip her fırsatta bu buzdan toprakları sahiplenmek istediler. Amacı çeşitli olmak üzere bugün bu topraklarda hak iddia eden ülkelerin sayısı iki elin parmaklarından fazladır. Gerçek şu ki, başından beri bu ıssız yerlere maddi ve manevi yatırım yapmış ülkeler bu sayının ancak yarısı kadardır. Dünya tarihinde böyle kavşak sayılabilecek birçok noktanın gözden uzak tutulması ne yazık ki, öncelikleri ele geçirme bilincinin oluşturulmasında coğrafya kültürünün göz ardı edilmesinin bir sonucudur. Dünya ülkelerinin üçte birinin işlendiği lise iki programının, karşılaştırmalı ülkeler coğrafyası yoluyla ülkemiz hakkında oluşmuş öğrenci tutumlarını biraz daha kökleştirmek olan ana hedefi, müfredata bir türlü giremeyen "sıra dışı bölgeler" ve "gözden uzak, az bilinen yerler" üniteleriyle sağlanabilir.

İnsanların bir yerde toplanmasının nedenlerini bulmak coğrafyanın görevlerindedir. Gerçekten, sıcaklıkların yılda birkaç kez eksi 70 dereceye düştüğü bir Sibiryaya kasabasında (Tümetekin-Özgüç, 1998:342), insanları orada tutan nedir? 19. Yüzyılda Çin'de Sarı Irmak boylarında yaşayanların: suların, tarlaları, evleri ve köyleri ne zaman sürükleyeceğini beklemeleri oldukça ürkütücüdür. Her yıl bir kasırganın talan ettiği ABD'nin güneydoğusunda oturanların, afetten birkaç saat önce terkettikleri evlerini eski halinde bulmaları çok zayıf bir olasılık. Doksan yılda iki büyük deprem yaşamış olan Kaliforniya'nın yüksek binaları bir fayın tehdidi altındadır. Ama yine de insanları buralara bağlayan bir neden var. Envanterlere, istatistiklere sığmayan bir şey; sevgi. Türkiye'de çok daha iyi çevresel koşullar bulunmasına rağmen, doğudan batıya doğru bir göç yaşanmaktadır. İç bölgelerle kıyı bölgeleri arasındaki farkla birlikte daha da belirginleşen bu konuya lise üç programında yarım ders saati bir süre verilmektedir. Programı bitiren bir öğrencinin, göçün sosyo-ekonomik nedenleri ve sonuçları üzerinde fikir sahibi olabilmesi için grup çalışması yapılmalıdır.

Aslında coğrafya, ekonomik yaşamak için gereklidir ve "ayağını yorganına göre uzat"mayı öğrenmenin en kestirme yoludur. Özellikle ilköğretim ikinci kısımla birlikte başlayan programda, ekonomik yaşama fikrinin geliştirilmesine yönelik amaçlar ve bunun üretim ve tüketimle ilgili temel bilgileri gerektirdiği belirtildiği halde, öngörülen sürede (Türkiyemiz ünitesinde 21 ders saati) hedeflerin gerçekleşmesi bir hayli güçtür. Altıncı sınıfta, bu ünitenin incelendiği başlıklarda nedense ilk olarak tarımsal ürünler ve bunların bölgesel dağılımı üzerinde durulmakta ve ekonomik yapıda çok daha büyük katma değer sağlayan sanayi son sırada geçiştirilmektedir. Dördüncü sınıfta ilimiz ve bölgemizde ekonomik hayat bölümünün işlendiği ders kitaplarının çoğunda; "örneğin ulaşım konusunda demiryollarının yolcu ve yük taşımacılığında büyük bir önemi"nin olduğu vurgulanmaktadır. Sosyal bilgiler kapsamındaki coğrafya derslerinin amaca hizmet edebilmesi bir şekilde ortaöğretim coğrafya derslerinin de başansını olumlu yönde etkileyeceği dikkate alındığında, derslerin öğrencilerin görerek öğrenmelerini sağlayacak gözlemlerle yapılması daha uygun olacaktır. Diğer taraftan bireysel ve toplumsal düzeyde emeğin karşılığının nelere yetebileceğini planlamak ve bu konudaki sınırları zorlamak, büyük ölçüde coğrafyanın ekonomiyi belirlemedeki gücüyle ilgilidir.

Planlı kalkınma programlarının uygulandığı ülkelerde yıldan yıla ne kadar gelişme olduğu kamuoyuna duyurulur. Ne kadar iyi niyetli olursa olsun her planda kalkınma hızının önceden tasarlanması, kuvvetli bir şekilde, eski planların özgeçmişiyile de bağlantılıdır. Ulaşılması öngörülen bu hedefler, uygulama alanının gerçeklerine ters düşmemeli ve yöre halkının hayallerini süslemelidir. Gelişmiş ülkelerin kalkınma hızına yakın bir sürekli gelişme istiyorsak, tüm yurttaşların ekonomik girişimlerinin bu çabalara katılımı zorunludur. Genellikle söylendiği gibi, kalkınmak ve gelişmek için sürekli olarak büyümek gerekmez. Bazı durumlarda küçülerek de iyi yönde gelişme sağlanabilir. Böyle yerlerin özelliklerini ve doğal kaynak potansiyellerini belirlemek, Coğrafyanın bu yönünün etkili kullanılmasıyla mümkündür. Örneğin, ülke, bölge ya da illerin üretim ve tüketimlerini; kişi başına, birim alana ve zamana göre karşılaştırmak değişimi görmek bakımından yararlı olabilir.

Bir toplumun azgelişmişliğinin göstergelerinden biri de; kaynak-nüfus dengesinin bozulmasıdır. Az üreten az tüketen birçok ülkede, geçim sıkıntısı ve yoksulluğun bölgesel hatta küresel tedirginliklere yol açmasına dünya tarihinde sık rastlanır. Birleşmiş Milletlerin Para Fonu zor dönemlerde böyle ülkelere krediler açarak sorunun ulusal boyutlarından taşmasını engellemeye çalışır. Alınan önlemlerin başında da tüketimi kısıtlamak ve dışsatımı teşvik etmek gelir. Dünyanın her tarafında doğanın elverdiği ölçüde insanlar üretme katkıda bulunmak ve gelirden daha çok pay almak için uğraşırlar. Daha iyi yaşamaya ve refaha giden yolun, ürünlerin uluslararası pazarlarda alıcı bulunması olduğu çocuk denecek yaşlarda ailede öğrenilmelidir. Aksi takdirde, yaşadığımız yerin geleneklerine uygun tarıma dayalı gıda sanayinin çok uluslu şirketlerle başa çıkma şansı olamaz. İlköğretim ikinci kısmının amaçları arasında yer alan bu konu, üretim ve tüketimin çeşitli aşamalarında görev yapan mesleklerin özel yanlarının sınıf ortamında tartışılması öğrencilerin hem tercihlerini hem de pazar ekonomisiyle ilgili bilgilerini artıracaktır.

Ortaöğretim programında açlık, beslenme yetersizliği ve dengeli beslenme ile ilgili konulara da yer verilmelidir. Özellikle Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası dersinde; bu sorunun coğrafi nedenleri ve bağlantıları üzerinde durulmalı ve bölgesel ve küresel hale gelen sıkıntılara karşı alınan önlemlerin başarısı hakkında tartışma açılmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma projelerini, bir yandan hızlı nüfus artışı diğer yandan da bölgesel krizlerin engellemesi, aşılması gereken yeni sorunlar doğurmuştur. Nitekim birçok ülke-

de dengeli beslenemeyen milyarlarca insan, ümitsizliğe kapılarak daha çok gıda yerine, anlaşılması ve gerçekleşmesi zor hedeflerin peşinde koşmaya başlamıştır. Burada gözden uzak tutulan beslenmedeki dengesizlik; dünyadaki tüm insanlar bir Avrupalı gibi yaşasa, mevcut doğal kaynaklar ve üretim 700 milyon kişiye ancak yetebilir. Fotoğrafın öbür yüzü daha karanlık; insanlar yoksul bir Afrikalı gibi yaşamaya razı olsa 15 milyar kişiye yetecek (Tanilli, 2000:362-414) bir dünya vatandaşı olacaklar.

Karşı karşıya olduğumuz doğal afetlerin bir kısmı atmosferden, bir kısmı da yerin kendinden kaynaklanır. Kaynağı ne olursa olsun her bölgede bunlardan en az biri yaşamın sınırlarını zorlamaktadır. Tehlikeleri sezebilmek ve önceden tedbirler alabilmek için; afetlerden ders almış ve bu konuda sorumluluk bilincini geliştirmiş toplumsal bir yapıya ihtiyaç vardır. Nüfusun yoğun olduğu bu bölgelere baktığımızda, açıkça görüldüğü gibi; insan, etkinliklerini sergileyebildiği yerlerde çeşitli afetlere rağmen kalkınabilmiştir. İyi organize olmuş toplumlarda binlerce kilometrelik karayolu ağının birkaç yüz metrelik kesimindeki kaya düşmelerini planlı bir şekilde denetlemek sıradan bir iş olduğu halde, birçok ülke, yatağını her değiştirdiğinde binlerce insanı evsiz barksız bırakan bir akarsuyun çevresinde, gerekli önlemi almakta zorlanmaktadır. Sonuç olarak doğal döngü (tektonik, kaya ve mineral döngüleri gibi) mekanizmalarını kavramak için coğrafya öğrenmeliyiz. Ve bunu, ilköğretimin birinci kısmında, ilimiz-bölgemiz düzeyinde dördüncü, ülkemiz düzeyinde ise beşinci sınıfta; her yerde, yerleşmelerde, yollarda, kapalı yerlerde, açık havada karşılaşılabileceğimiz afetlerin; mevsimlik ve beklenmedik tekrarlarının öğreterek yapmalıyız.

İyi niyetlerle hazırlanan projelerin yan etkileri sonradan çıkabilir. Örneğin yüksek barajlar bazı bölgelerde sanılanın aksine çevresel bir felakete dönüşerek ekosistemi geriye dönülmez bir yola sürükleyebilir (Abramovitz, 1997:76). Halbuki programlarımızda, bütün barajlar masum elektrik santralleri olarak gösterilmektedir. Bunların doğa üzerindeki yan etkilerinin değerlendirilmesi zamanla sağlanacak olsa da, bu yöndeki çalışmaların vakit kaybetmeden yapılması gerekmektedir. Eskiden yaşanmış olan afetlerin önlenmesi, nedenlerinin bilinmesi ve olayların iyi analiz edilmesiyle mümkündür. Toplumsal coğrafi hafızanın zamanla silindiği ve boşluklar uygun bilgilerle doldurulmadığında, çekilen acılar unutulur ve eski sorunlar tekrarlanır. Ya da çözümlerimiz beklenmedik yeni sorunlar doğurabilir. Ülkemizin enerji

kaynaklarının ele alındığı iki ders saatinde, son yıllarda giderek artan enerji sorununu tespit etmek oldukça zordur. Ekonomik kalkınmanın enerjiye bağlı olduğundan hareketle lise son sınıfların büyük bir kısmında yürütülen Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası dersinde, 30 ders saati tutan tarım ve hayvancılık, 10 saat süren sanayi ve iki saatle sınırlı kalan enerji konusunun yeniden planlanması gereklidir.

Zamanı ve mekanı kullanma bilincini oluşturan eğilimleri belirlemek için coğrafi perspektiften yararlanılır. Şehir ve bölge planlamalarında orada yaşayanların görüşlerine başvurmak alışılmış bir durum değildir. Fakat bir yerin kalkınması için plancılardan geliştirdikleri projelerin uygulama aşamasındaki başarısı kısmen de olsa yöre insanının konu hakkındaki eğilimlerinin önceden bilinmesiyle artar. Toplumsal düzeyde yönelimlerin hangi tarafa doğru olduğunu bilen planlamacılar, yeni eğilimleri halkın gündemine getirdiklerinde, bunun çarpıcı etkilerini en kısa zamanda görürler. Doğal ortamda en hızlı değişmelere neden olan yapılardan biri de büyük barajlardır. Türkiye'de enerji ve sulamayı bahane ederek dev projelerle halkın desteğini kazananların karşısına çevre derneklerinin çıkması için çok zaman geçti. Sonradan desteğini çevreciler lehinde kullanan halk, Rize'de Fırtına vadisinde yapılması planlanan baraj inşaatına karşı tavır koyarak, doğal yaşamın koruyucusu olduklarını gösterdiler.

Tümertekin (1990:110), "coğrafyanın isteği gerçekliklere ulaşmaktır" derken, insanların özellikle de öğrencilerin ulaşamadıkları gerçeklikleri kastetmiş midir bilinmez ama, atlas yayınlamış biri olarak; Türkiye'de atlas tekniklerindeki gelişmelerin izlenemediğini, ülke gerçeklerinin atlaslara aktarılamayışının nedenlerini en iyi bilenlerdendir. Buna rağmen gelinen noktada, gözden geçirilerek yeniden basılmış birçok atlas; bir yer bulma kılavuzundan öteye geçememiştir. Ülke gerçeklerinden; Marmara Denizi kıyıları, Ağrı Dağı, Manyas Kuş Cenneti, Antalya'da turizm, Karapınar'da toprak erozyonu, İzmir körfezi, Artvin ormanları, Kaçkar Dağlarında buzul, Kuzey Anadolu Fayı, Uludağ ve Van Gölü haritalarının atlasları zenginleştirme şansını değerlendirememiş bir atlas kültürü, okullardaki coğrafya derslerinde başarıyı artıramamıştır.

Haritaların unsurlarının gösterildiği dördüncü sınıf üniteleri, zamanla daha kapsamlı sembollerle gelişerek işaretlerin hayatımızdaki önemini hissettirmektedir. Doğayı, dünyayı ve hayatı anlamamızı kolaylaştıran sembolleri öğrenmek için coğrafya programı basit ve aynı zamanda tutumlu bir yoldur. Bir

uzmanlık alanı ve meslek olan göstergebilim kapsamındaki semboller, dil-bilimden, yazılım programlarına kadar birçok sektörün işini kolaylaştırmaktadır. Hatta biraz daha ileriye giderek gündelik iletişimde zaman ve yer tasarrufu sağlayacak kadar ekonomik bir değer kazanmıştır. Her gün çevremizde tanımakta zorlandığımız yeni bir şekil, yeni bir kelime, yeni bir işaret görüyoruz. Bunları küçümseyip öğrenmekten kaçınamayız. Öğrenmeyi geciktirmiş olsak; umulmadık bir yerde tanımadığımız bir sembol bize pahalıya patlayabilir.

Gelecekte en belirgin değişimin hangi sektörde olacağını kestirebilmek, sürdürdüğümüz coğrafya programında, paleocoğrafyaya yer vererek sağlanabilir. Geçmişte meydana gelen çevresel etkileşimler coğrafi ortamda belirgin değişimler yol açmıştır. Söz konusu olan doğal çevrenin kronolojik bir takvim düzeninde başından geçenlerse; Türkiye'nin yerbilimsel tarihi bize, hem bugünü algılamada hem de geleceği tasarlamada çok yönlü bir ufuk kazandırır. Türkiye, Üçüncü Jeolojik Çağın ortalarından beri kıyı ve vadi sektörlerinde belirgin değişimlere uğramıştır. Sera etkisi nedeniyle atmosferin ısınarak deniz seviyesinin yükseleceği şeklindeki beklentilerin iyimser bir yanı olmadığı gibi, bu denizlerle de sınırlı kalmayacaktır.

Doğal ve beşeri güzellikleri kullanma hakkını korumak için coğrafyanın topluma mal olma geleneğinden yararlanabiliriz. Öğrenmenin hangi düzeyde gerçekleştiğini sorgulamak amacıyla; canlıların bazı özel yaşama alanlarının iyi korunup korunmadığına bakabiliriz. Tüm dünyada giderek artan bir şekilde bu özelliklerdeki mekan birimlerinin gözetilmesi organizasyonu yaygınlaşmaktadır. Üzülerek görmekteyiz ki, Türkiye'de hiçbir ilköğretim ve ortaöğretim Sosyal Bilgiler, Coğrafya ve Çevre-İnsan ders kitabında ve ünite dergilerinde, dünyayı ve doğayı ister küresel, ister ulusal, isterse yerel ölçüde korumayı amaçlayan vakıf ve derneklerden birinin kuruluş amacını, eğitim çalışmalarını ve adresini görmek imkansızdır.

° Sonuç

Türkiye'deki Eğitim Fakültelerinin yeniden yapılandırılması kapsamında, ilköğretim ve ortaöğretim öğretmeni yetiştiren bölümlerin statüsünde önemli değişimlere yol açmıştır. Bu programları tercih eden öğrencilerin büyük bir kısmı, eskiden olduğu gibi; "hiç olmazsa bir öğretmen olalım" anlayışını terketti. Son birkaç yıldır, öğretmen adayı öğrencilere uygulanan; okul deneyimi

ve staj türünden pratik deneyime dayalı çalışmalar her kesimin desteğini almış durumda (Sands vd, 1997:13).

Onbeş yıldan beri coğrafya programındaki birinci sınıf derslerinin daha hemen başında, öğrencilerimizin geldikleri koşulları iyi anlamak ve onların ilgi alanlarını tanımak ve olası yönelimlerine yeni destekler sağlamak amacıyla yaptığımız görüşmelerden çıkan sonuçlar, onların sanıldığı gibi dünyayı, doğayı ve insanı kendilerine dert ettikleri için değil, puanlarının ancak buraya yettiği için Coğrafya'yı seçtiklerini görüyoruz.

Coğrafya öğrenme ve öğretmenin gerekliliği üzerine söyleneceklerin, coğrafyacılara ve herkesi ilgilendiren boyutları olabilir. Hangi tarafta yer alırsa alınsın, etkin bir vatandaşın iyi bir coğrafi birikime ihtiyacı olacağı kuşkusuzdur. Bunu karşılayacak olanların arasında coğrafyacılara da vardır. Dolayısıyla, birbirini tamamlayan iki taraf arasında iletişimi sağlam yollardan ve iyi seçilmiş araçlar üzerinden yapmak kaçınılmazdır. Ancak, günümüzün ekonomik koşullarıyla bunu gerçekleştirmek pek mümkün görülüyor. Öncelikli olarak coğrafi bilgilerin üretileceği envanterlerin sağlıklı bir şekilde nasıl oluşturulacağı tartışılmalıdır. □

Kaynakça

- ABRAMOVITZ, J.N., 1997. "Sürdürülebilir Tatlı Su Ekosistemleri". *Dünyanın Durumu 1996. Tübitak-Tema Vakfı Yay., No. 3, Ankara.*
- BOORSTIN, D. J., 1994. *Keşifler ve Buluşlar* (Çev., Fatoş Dilber). *Türkiye İş Bankası Yay., No. 329, Ankara.*
- BARTH, J.-DEMİRTAŞ, A., 1997. *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi Kaynak Üniteler*. *YÖK Yay., Ankara.*
- EROL, O., 1993. "Türkiye'nin Doğal Yörelere ve Çevrelere". *Ege Coğrafya Dergisi S. 7, s. 13-44, İzmir.*
- DIGEST, E.-HAAS, M.E., 1989. *Teaching Geography in the Elementary School. Social Studies/Social Science Education. W. Virginia.*
- LACOSTE, Y., 1998 *Coğrafya Savaşmak İçindir* (Çev. Aysin Arayıcı). *Özne Yay., İstanbul.*
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, 2000. *İlköğretim Okulu Ders Programları (6,7,8. Sınıf Sosyal Bilgiler)*. *MEB Yay., No. 3422, Ankara.*
- ÖZGÜÇ, N.-TÜMERTEKİN, E., 2000. *Coğrafya. Çantay Kitabevi, İstanbul.*
- POSTEL, S., "Sürdürülebilir Bir Su Stratejisi Yaratmak". *Dünyanın Durumu 1996. Tübitak-Tema Vakfı Yay., No. 3, Ankara.*
- SACHS, A., 1997. "İnsan Hakları ve Çevre Adaleti". *Dünyanın Durumu 1996. Tübitak-Tema Vakfı Yay. No.163, Ankara.*
- SAGAN, C., 1999. *Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı* (Çev. Miyase Göktepel). *5. Bas-*

- ki, *Tübitak Popüler Bilim Kitapları 85*, Ankara.
- SANDS, M. vd, 1997. *Okullarda Uygulama Çalışmaları*. YÖK Yay., Ankara.
- SAVARD, C., 1976. *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler* (Çev. Nejat Yüzbaşıoğulları). M.E. Basımevi, İstanbul.
- STEWIG, R., 1968. *Batı Anadolu Bölgesinin Kültürel Gelişmesini Gösteren Kartografik Belgeler* (Çev. Ruhi Turfan). İstanbul Matbaa Sanat Enstitüsü, İstanbul.
- ŞENGÖR, A. M. C., 1999. *Zümritname*. Yapı Kredi Yay., No. 1279, İstanbul.
- TANILLI, S., 2000. *İnsanlığı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor*. Adam Yay., İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E.-ÖZGÜÇ, N., 1998. *Beşeri Coğrafya*. Çantay Kitabevi, İstanbul.

